

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

MEDIATION AS A WAY FOR SOLVING LEGAL CONFLICT: PRAXEOLOGIKAL DIMENTION

**Олексюк М.М., к.ф.н., доцент,
доцент кафедри філософії та політології**

Львівський державний університет внутрішніх справ

**Орлов С.Ф., к.ф.н., доцент,
доцент кафедри філософії та політології**

Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття розглядає феномен медіації як дії, сутність яких становить процес примирення конфлікуючих сторін з метою вирішення юридично-правових конфліктів, найбільш м'яку форму вирішення конфлікту, суб'єктна сторона якого доповнюється появою медіаторів, завдання яких – з'ясувати обставини виникнення та розвитку конфлікту. Праксеологічний зміст медіації виводиться із аналізу комунікативних характеристик такого типу вирішення конфліктних ситуацій. Зазначається, що в умовах вирішення конфліктної ситуації простежується плюралізм міжособистісних різнорівневих стосунків, адже йдеться про їх відмінності.

Ключові слова: медіація, конфлікт, медіатор, конфліктний медіаторинг, праксеологія.

Статья рассматривает феномен медиации как действия, сущность которых составляет процесс примирения конфликтующих сторон с целью решения юридически-правовых конфликтов, наиболее мягкую форму решения конфликта, субъектная сторона которого дополняется появлением медиаторов, задача которых – выяснить обстоятельства возникновения и развития конфликта. Праксеологическое содержание медиации выводится из анализа коммуникативных характеристик данного типа решения конфликтных ситуаций. Отмечается, что в условиях решения конфликтной ситуации прослеживается плюрализм межличностных разноуровневых отношений, ведь речь идет об их различии.

Ключевые слова: медиация, конфликт, медиатор, конфликтный медиаторинг, праксеология.

The article considers the phenomenon of mediation as an action, the essence of which is the process of reconciliation of conflicting parties in order to resolve legal conflicts, the most mild form of conflict resolution, the subject side is complemented by the emergence of mediators, whose task is to clarify the circumstances of the emergence and development of conflict. Mediation regarded as a form of conscious correlation of positions, allowing for differences, involves identifying their causes, certain unilateralism, limiting the positions of each of the participants in the conflict, acting as a conscious compensation by the subject of the limitedness of his vision of the situation by means of internalizing the position of another.

It is proved that the specificity of the path aimed at reconciling the contradictory positions is to formulate specific ideals of a psychological orientation that express the peculiarities of man's will in a conflict. The ultimate goal is to resolve conflicts, to achieve such interaction of subjects of conflict relations, under which positions are agreed on certain mutually acceptable conditions, which are realized in the establishment of consensus. Mediation as a technology for resolving conflict situations is considered as one of the alternatives to alternative dispute resolution, which can be considered a successful way of reaching a consensus among the subjects of the conflict.

Particular attention is paid to the issues of interpersonal communication as a kind of legal communication in mediation, reflecting the praxis component of the solution of the conflict, because, firstly, it reveals the peculiarities of the activities of the actors involved in it, and secondly, it involves setting the threshold of usefulness (practicality) of such actions in order to achieve the result – resolving the conflict on the basis of mutual consent. Practical content of mediation is derived from the analysis of the communicative characteristics of this type of conflict resolution.

Key words: mediation, conflict, mediator, conflict mediation, praxeology.

Сучасний стан розвитку світового співтовариства визначає пошук нових засобів вирішення важливих суспільно-політичних проблем, котрі стосуються питань різного виду конфліктних ситуацій, починаючи від політичних та правових та завершуючи тими, що виникають на фоні суто міжособистісних взаємин. Саме у цьому плані актуалізується значення такого різновиду юридично-правової технології, котра іменується «альтернативним вирішенням спорів» або медіацією. «Альтернативні способи вирішення спорів (мирні способи) передбачають використання таких методів розв'язання спорів, які найбільш дієві у тій чи іншій ситуації, враховують інтереси та вигоди сторін, допомагають подолати конфлікт, зберегти можливість подальшого спілкування та співпраці», – зазначає вітчизняний дослідник Ю. Розман, вважаючи, що їх застосування зумовлено низкою об'єктивних факторів, а саме потребою спрощення процедури вирішення спо-

рів примирення з метою подолання юридичних конфліктів і т. ін. [1, с. 248].

Зазначимо, що актуалізація процесів медіації у вирішенні спорів тісно пов'язана зі станом економічного розвитку суспільства, посиленням ринкових тенденцій у розвитку всіх його сфер, що призводить до екзистенційних змін у рамках цивілізаційного становлення. Саме тому можна погодитись із такою думкою дослідників медіаційних процесів у праві: «Розвиток ринкових відносин буде супроводжуватись великою кількістю корпоративних та інших економічних спорів. В умовах не досить ефективної судової системи вирішення конфліктів, що виникають у бізнес-середовищі, пов'язано зі значними часовими та фінансовими витратами. З урахуванням цього все більшу роль у вирішенні спорів мають відіграти альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіація (посередництво)» [2, с. 335].

У вітчизняній та зарубіжній правовій науці проблеми медіації як альтернативного вирішення спорів аналізуються доволі широко, що, насамперед, пов'язано із питанням законодавчого закріплення цього феномена як правового засобу, здатного сприяти вирішенню конфліктних ситуацій. Тут слід назвати таких науковців, як С. Бобровник, Є. Бородін, К. Іванова, М. Лазаренко, Я. Любченко, Ю. Розман, В. Цимбалюк, Т. Шинкар, Г. Шкіря. Серед зарубіжних дослідників медіації варті уваги дослідження Х. Бесемера, Г. Мети та низки інших.

Відзначаючи певну односторонність правових досліджень медіації, слід зазначити, що серед них відсутні праці, які б аналізували праксеологічний вимір цього феномена, через що поставлена мета нашого дослідження, а саме визначення суті практичного концепту застосування медіації у вирішенні юридичних конфліктів, може бути досить актуальною.

Розглядаючи медіацію як альтернативний спосіб вирішення конфлікту у контексті становлення основ сучасного суспільства, звернемо увагу на її значення у справі функціонування транзитивного суспільства, що проходить шлях від тоталітаризму до демократії. «Подолання властивостей тоталітарного суспільства й демократизація суспільних відносин будуть супроводжуватися усуненням абсолютних і виникненням реалістичних, регульованих, інституціоналізованих конфліктів», – зазначає вітчизняна дослідниця К. Іванова [3, с. 10].

Можна погодитись з її думкою стосовно місця у цих процесах медіації: «Ознаками переходу до цивілізованих форм ведення конфліктів стали не тільки більш часті звертання противників у суд і ріст їхньої юридичної компетентності й правосвідомості, але виникнення й функціонування інституту медіації – посередницьких послуг з урегулювання конфліктів» [3, с. 10]. Такі погляди дають нам право стверджувати, що роль медіації як типу вирішення конфліктних ситуацій у наукових висновках дослідників правового конфлікту може перебільшуватись, адже, попри таку її значущість, навряд чи можна розглядати медіацію як цивілізаційний критерій суспільного розвитку.

Український дослідник М. Лазаренко розглядає тлумачення медіації як у соціально-психологічній, так і у правовій науковій парадигмі, виявляючи та акцентуючи на особливості останньої. «У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму врегулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів та/або як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони. Водночас у правовій доктрині медіацією називають також процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор (посередник), яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору й активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що влаштує всіх учасників переговорів» [4, с. 111].

Отож, автор прагне підкреслити особливий характер медіації у процесах вирішення конфліктних ситуацій на правовому рівні, коли психоемоційна сфера особистості як суб'єкта конфлікту доповнюється правовим компонентом, що допомагає з'ясувати важливі питання соціально-правового значення.

Н. Свиридюк звертає увагу на значення переговорів і застосування технології медіаторства у вирішенні юридичних конфліктів, передусім на ранніх стадіях виникнення конфліктних ситуацій та за готовності учасників до пошуку узгоджувальних шляхів їх вирішення. Вона акцентує на питаннях, пов'язаних із усвідомленням принципів положень процесу досягнення вирішення, що влаштувало б обидві конфліктуючі сторони. «Важливим є правильне оцінювання правової мотивації партнерів на переговорах (мотивам протидіє мотивації має бути приділено

особливу увагу, оскільки вони можуть змінюватися), а також їх психологічні потреби, що для них є справжньою ставкою в переговорах», – зазначає дослідниця [5, с. 13].

М. Міріманова, своєю чергою, відзначає актуальність аналізу аксіологічних і нормативно-регулятивних аспектів медіації, оскільки така техніка, на її думку, «передбачає виявлення та узгодження цінностей, норм, принципів та інтересів, носіями котрих виступають учасники конфлікту» [6, с. 219].

Автори посібника «Юридична конфліктологія» вводять у науковий обіг поняття «конфліктний медіаторинг», однак не формулюючи його визначення та пов'язуючи його із дефініцією поняття медіації (посередництва), що, на їхню думку, «дає змогу сторонам шляхом переговорів неюридичними засобами лише за участю посередника-медіатора вирішувати конфліктну проблему» [7, с. 115].

Те ж поняття конфліктного медіаторингу використовує Л. Герасіна, вважаючи, що «специфіка конфліктного медіаторингу полягає у тому, що медіатор обирається конфліктантами вільно; опоненти самі (лише за сприяння медіатора) опрацьовують і приймають примирні рішення» [8, с. 119].

Вітчизняний правознавець В. Орлянський вважає, що «медіація більше зорієнтована на вироблення певної проміжної узгодженої форми, ніж на доведення останньої до вимог чинної юридичної норми» [9, с. 97].

Важливим аспектом розуміння медіації як специфічного типу вирішення конфліктних ситуацій у праві виступає процес вибору методів і засобів її проведення. Цьому питанню, зокрема, приділяє увагу австрійська спеціаліст із проблем медіації Герда Мета. Вона перелічує ці методи та засоби, до яких відносить конфліктний менеджмент, техніку ведення переговорів, групову динаміку, комунікативний та поведінковий тренінги, системну теорію та терапію, проблемно орієнтовану системну терапію, короткострокову терапію, аналіз конфлікту, клієнтцентровану терапію, методи модерації та коучінгу [10, с. 46].

Звичайно, не повною мірою можна погодитись із такою системою методичного забезпечення процесу правової медіації, простеживши у цьому схильність до використання суто медичної термінології, але вже перелічування автором цих методик дає нам право стверджувати, що явище медіації у вирішенні конфлікту постає як доволі складне та важливе за суттю.

Медіація розглядається як форма усвідомленого співвіднесення позицій, що допускає наявність розбіжностей, передбачає виявлення їх причин, відтак певну односторонність, обмеженість позицій кожного із учасників конфлікту, виступає усвідомленою компенсацією суб'єктом обмеженості свого бачення ситуації за допомогою інтеріоризації позиції іншого, тобто це передумова інтегративної парадигми.

Розглядаючи способи вирішення юридичного конфлікту, С. Бобровник підкреслює активну позицію медіатора як посередника у вирішенні міжсуб'єктних конфліктів, негативно висловлюючись з приводу позиції тих дослідників, котрі схильні розглядати посередника як нейтрального слухача чи експерта [11, с. 11].

Л. Герасіна визначає основні принципи, на яких ґрунтується медіація, і це: добровільність участі медіатора, рівноправність сторін, нейтральність медіатора, конфіденційність, раціональність, коректність, ділове співробітництво, уникнення маніпуляцій тощо [8].

Аналізуючи специфіку медіації як типу вирішення конфліктних ситуацій у правовій сфері, правознавці звертають увагу на те, що йдеться про узгоджений та взаємовигідний процес, організований на засадах, що відповідають тим характеристикам, які допомагають реалізувати пріоритетність значення шанування людської особистості, навіть тоді, коли йдеться про можливі конфронтаційні взаємини протилежних сторін, задіяних у конфлікті.

Ю. Розман зазначає, що медіація – це «цивілізований процес вирішення проблем між сторонами, управління яким покладається на конфліктуючі сторони, кінцевим результатом якого є досягнення згоди та встановлення взаємовигідного становища для обох сторін» [1, с. 250].

На суб'єктивну сторону конфлікту за умов медіації зважає і вітчизняний дослідник Г. Шкіря, аналізуючи особливості альтернативних способів вирішення спорів. «Медіатор створює конструктивну і спокійну обстановку на переговорах, спрямовуючи і пом'якшуючи дискусію. Ця ознака медіації є однією з ключових, оскільки відображає суть медіації і ту роль, яку виконує медіатор у переговорах, що проводяться за його участю. Оскільки базис медіації становить саме переговорний процес, за якого конфліктуючі сторони сягають вироблення компромісної позиції, головне завдання медіатора зводиться до того, щоб організувати процедуру обговорення, орієнтуючи опонентів на співпрацю і досягнення певного позитивного результату» [12, с. 273].

Якщо говорити про способи вирішення юридично-правових конфліктів із позиції медіаторства, то слід зазначити, що важливою проблемою такої конфліктно юридичної діяльності є функціональні питання, вирішення яких відображає праксеологічну сутність зазначеного виду активності.

Відома вчена-конфліктолог М. Пірен вважає, що функції медіатора такі:

- налаштовує сторони на те, аби ретельно аналізувати конфліктну ситуацію;
- є активним слухачем;
- організовує процес переговорів;
- виступає генератором ідей;
- забезпечує учасників конфлікту інформацією або ж допомагає знайти відомості для сторін, які конфліктують;
- контролює реалістичність висловлюваних ідей і виконання прийнятих угод;
- навчає сторони, як вести переговори з установкою на співробітництво тощо [13, с. 140].

Важливим аспектом розуміння місця медіації у процесі вирішення конфліктної ситуації є усвідомлення необхідності встановлення особливих умов реалізації юридично-правової діяльності. Специфіка шляху, спрямованого на узгодження суперечливих позицій, пошук такого варіанту, котрий сприятиме можливості врахування поглядів протилежних сторін конфлікту, полягає у тому, щоби сформулювати специфічні ідеальні конструкції психологічного спрямування, які виражають особливості волевиявлення людини в умовах конфлікту.

Саме тому можемо стверджувати, що це призводить до необхідності концентрації вольових дій в умовах конфлікту. Дослідники медіації як способу розв'язання конфлікту підкреслюють, що «процедура медіації ґрунтується на вільному самовизначенні та волевиявленні сторін спору, на добровільній і усвідомленій відповідальності за свої слова і вчинки і, зрештою, за результат врегулювання конфлікту» [14, с. 229].

Таким чином, бачимо, що вольові дії спрямовуються не на руйнацію, а на встановлення особливої рівноваги, котра має сприяти розумному вирішенню конфлікту на засадах, що влаштовують обох учасників конфлікту.

Розглядаючи праксеологічний складник процесу медіації, звернемо увагу на прикінцеву мету такого способу розв'язування конфліктних ситуацій. Вона полягає у досягненні такої взаємодії суб'єктів конфліктних відносин, за умов якої позиції узгоджуються на певних взаємоприйнятних умовах, що реалізуються у встановленні консенсусу. Проаналізуємо тезу Г. Шкірі, котрий вважає, що «в певних випадках акт примирення є більш прийнятним засобом відновлення порушених прав, ніж змагання сторін, а попередження здійснення нових правопорушень отримує ефективне вирішення» [12, с. 272].

Дослідники питань ролі медіації у подоланні конфліктів уважають, що успіх форм правової регламентації цих дій залежить і від результативності посередництва у різних видах діяльності людини та суспільства. Відповідно до цього виділяються і основні види медіації, так чи інакше пов'язані із юридично-правовою діяльністю.

Так, наприклад, М. Мамич виявляє кримінальний, цивільний, сімейний, педагогічний, трудовий різновиди медіації, акцентуючи, що цей перелік не може вважатись остаточним, оскільки медіація може відображати всю багатоманітність людської діяльності, структура якої є складною [15, с. 339].

Отже, процес медіації як специфічний технологічний прийом урегулювання конфлікту на інтерсуб'єктному рівні триває у взаємодії основних сторін конфлікту, що перебувають у відносинах суперечності, та посередника-медіатора, котрому, відповідно до суті передбаченої за таких умов юридично-правової техніки ведення дій, надано право сприяти вирішенню спору як прояву конфліктної ситуації. Відтак важлива роль, безумовно, відводиться тим проявам діяльності, котрі здатні ефективно налагоджувати міжсуб'єктні стосунки.

Крім того, варто звернути увагу на концепцію антрополого-комунікативного підходу до дослідження правових явищ. Основні методологічні принципи такого підходу до вивчення правових явищ доволі фахово та ґрунтовно розглядаються у працях С. Бобровник [16, с. 127].

Можна погодитись із думкою про те, що реалізований у рамках такої концепції «цей тип правопізнання одночасно відображає суб'єктивну та об'єктивну сторони права та його явищ, зокрема розкриває індивідуальний та соціальний аспекти правового конфлікту і правового компромісу» [167, с. 13].

Слід зазначити, що міжособистісне спілкування, яке реалізується як різновид правової комунікації за умов медіації, відображає праксеологічний складник цього типу вирішення конфлікту, оскільки, по-перше, виявляє особливості діяльності задіяних у ньому суб'єктів, по-друге, передбачає встановлення порогу корисності (практичності) таких дій з метою досягнення результату – вирішення конфлікту на засадах спільної згоди.

Зауважимо, що праксеологічний зміст медіації полягає у тому, що, на думку вчених, основною її ознакою є прагматизм. «Головна ознака медіації – прагматизм, – відзначає австрійська дослідниця Г. Мета, – який має допомогти виникнути діалогу між учасниками конфлікту, щоби вони зано могли створити структуру соціальної згуртованості» [10, с. 42].

Як бачимо, праксеологічний вимір медіації у цій концепції пов'язується із комунікативними характеристиками такого типу вирішення конфліктних ситуацій. Вітчизняна дослідниця проблем альтернативного вирішення спорів Т. Шинкар вважає, що «головним позитивним ефектом процесу медіації є те, що після її завершення сторони чітко знають, що результат, якого вони дійшли, був вироблений ними безпосередньо», підтримуючи такий погляд на медіацію, в якому акцентується увагу на практичну спрямованість та значимість цього дійства [18, с. 57].

Питання встановлення комунікативного контакту медіатора як посередника у вирішенні суперечливих за природою стосунків між основними суб'єктами конфлікту із кожним із них окремо порушує Н. Грішина. Вона вважає цей акт, який здійснюється як у межах діалогу, так і в організації сумісних із конфліктуючими сторонами зустрічей та обговорень з метою ухвалення спільного рішення, центральним моментом усієї ситуації посередництва [19, с. 96]. «По суті сенс спільного обговорення проблеми, діалогу, організованого посередником, полягає в тому, щоб забезпечити перехід учасників конфлікту від конфронтації, боротьби один з одним за затвердження своїх позицій до усвідомлення спільності їх інтересів у вирішенні

проблеми і необхідності об'єднання зусиль для пошуків цього рішення», – заявляє вона [19, с. 97]. Ці твердження вкотре доводять, що комунікація суб'єктів конфлікту на засадах медіації має здійснюватися толерантно, з огляду на єдину мету – досягнення спільної згоди в результаті діяльності третьої сторони, т. зв. медіатора. У науковій конфліктологічній та правознавчій літературі підкреслюється, що до завдань медіатора належить створення та збереження атмосфери довіри, підтримка позитивних кроків та обмеження деструктивних дій [19, с. 97]. «Роль посередника, який є особливо активним на початку діалогу, у міру ефективного розвитку обговорення, зводиться лише до корекції його напрямку: підтримки конструктивних і припинення деструктивних кроків діалогу» [19, с. 97].

На проблеми міжсуб'єктних відносин за умов вирішення юридично-правових конфліктних ситуацій звертає увагу в одній із публікацій вітчизняна дослідниця Т. Кисельова, аналізуючи міжнародний досвід медіації. «Особливістю відносин із надання послуг медіації є їх складний суб'єктний склад. Крім регламентації відносин між сторонами спору (а їх, як мінімум дві), необхідно регулювати відносини кожної зі сторін із медіатором; медіатора та сторін – з організацією, що забезпечує проведення медіації; нарешті, медіатора, сторін спору та організації медіаторів – із судовими та іншими правоохоронними органами, у провадженні яких перебуває спір, або які забезпечують виконання медіаційних угод чи в інший спосіб сприяють медіації» [14, с. 228].

Отже, за цих умов вирішення конфліктної ситуації простежується плюралізм міжособистісних різнорівневих стосунків, адже йдеться про їх відмінності. Звісно, відносини між безпосередньо конфліктуючими сторонами

(а конфлікт вже а рїогї ґрунтується на принципах суперечності сторін) суттєво відрізняються від стосунків медіатора й учасників конфлікту, адже саме тому належить сприяти процесу порозуміння задля вирішення конфлікту.

Праксеологічну сторону медіації помічає зарубіжний дослідник її проблем Х. Бесемер, котрий, окрім викладу методики застосування такого типу вирішення спорів і конфліктних ситуацій, звертає увагу на те, що під час цього процесу формуються специфічні комунікативні відносини між його учасниками. Він погоджується із тим, що такі стосунки мають ґрунтуватися на взаємоповазі, що відповідає принципам толерантності і є основою поведінки людини у суспільстві, організованому на домінуванні законності та права.

Обстоюючи таку позицію, Х. Бесемер вважає, що ці морально-етичні принципи передусім мають бути властиві саме медіатору як чільній особі у вирішенні конфліктної ситуації. «Передумовою конструктивного рішення є пошана і визнання переваг співрозмовників. Для того щоб вони могли звертатися до інших, їм необхідно відчувати, що їх визнають і розуміють. Медіатори виражають цю «пошану» у своїй поведінці і зверненні, особливо коли активно слухають, дають всьому прозвучати, не засуджують і не оцінюють. Вони приймають емоції, опір, позиції і інтереси серйозно, навіть якщо їх не розділяють» [20, с. 40].

Отже, можна ствердно сказати, що праксеологічний вимір медіації як альтернативного різновиду вирішення спорів відображає особливості формування конфліктних ситуацій у суспільстві, коли виникає потреба у появі таких суб'єктів правової діяльності, що можуть успішно впливати на вирішення соціально важливих проблем у рамках функціонування конфлікту як явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. Вип. 49. Одеса: Фенікс, 2013. С. 245–256.
2. Любченко Я.П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення правових спорів. Альманах права, 2016. Випуск 7. С. 333–336.
3. Іванова К.А. Конфліктність і толерантність: становлення толерантних відносин у суспільстві. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2010, № 52. С. 9–12.
4. Лазаренко М.М. Імплементція медіації в правову систему: міжнародний досвід та перспективи інституціоналізації в Україні. Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Вип. 124 (ч. II). К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2015. С. 109–119.
5. Свиридюк Н.П. Функції юридичного конфлікту. Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. 2009. Вип. 45.
6. Мириманова М.С. Конфликтология: учебник для студентов сред. педагогических учеб. заведений. 2-е изд., испр. М.: Академия, 2004. 320 с.
7. Юридическая конфликтология / О.В. Бойков и др.; отв. ред. В.Н. Кудрявцев; РАН, Центр конфликтологических исследований. М., 1995.
8. Конфликтология: підруч. для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец. / Г.Ю. Васильев, Л.М. Герасіна, Н.П. Осіпова, М.І. Панов, Ю.М. Розенфельд; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х.: Право, 2012. 256 с.
9. Орлянський В.С. Конфликтология: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.
10. Мета Герда. Медіація – искусство разрешать конфликты. Медіація. Новый поход к разрешению конфликтов. (Дайджест). Пермь: Ресурс, 2009. С. 35–50.
11. Бобровник С.В. Способи вирішення юридичного конфлікту. Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис, 2004, № 3. С. 7–13.
12. Шкіря Г.Ю. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів. Правове регулювання економіки, 2012. № 11–12. С. 267–277.
13. Пірен М.І. Конфликтология: підручник. К.: МАУП, 2003, 360 с.
14. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. Право України. 2011. № 11–12. С. 225–236.
15. Мамич М.В. Медіація як технологія врегулювання конфліктів. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 34. С. 338–341.
16. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. К.: Юридична думка, 2011. 384 с.
17. Бобровник С.В. Антрополого-комунікативний підхід як важливий аспект дослідження компромісу та конфлікту в сучасному праві. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2012. Вип. № 12. С. 12–15.
18. Шинкар Т.І. Зарубіжний досвід правового забезпечення медіації та можливість його використання в Україні. Наше право. 2016. № 2, С. 54–58.
19. Гришина Н.Б. Обучение психологическому посредничеству в разрешении конфликтов. Хрестоматия по конфликтологии. / сост.: А.Б. Зинчина. Х.: ХНАГХ, 2008. 166 с.
20. Бесемер Х. Медіація: посредничество в конфликтах. / перев. с нем. Н.В. Маловой. Калуга: Духовное познание, 2004. 176 с.